

Перемагаючи долю. Книга 1: Під чужим небом (уривок)

Олександр Зубченко

Увага! Ви читаєте уривок (ознайомчий фрагмент твору). Купуйте повну книжку [на сайті видавництва ВСЛ](#)

Перемагаючи долю

На мальовничому березі Тясмину притулилося невелике село Ведмедівка. То були часи, коли ведмеді справді водилися в темних лісах Черкащини. Та не лише ведмеді, а й інша живина: вовки, лисиці, олені, зайці, бобри. Бродили вони неполохані, бо негусто стояли поселення людські. Можна було підійти, наприклад, до оленя на постріл із лука і вполювати здобич. У річках та озерах риби аж кишіло, тож навіть для ледачого козака всього було доволі. Колись і оселився тут козацький сотник Степан Черес, щоб відпочити від військових баталій. Через роки з'явилися інші хатки, хутір розрісся у невелике село. А чому Ведмедівка? Старі люди розказують, що колись у передвесняну днину прибився до хутора ведмідь — прокинувся раніше, ніж звичайно. Почав волохатий шукати щось їстівне і надібав Степанову комору. Спробував пролізти у вузькі двері та й розламав недолугі, абияк зведені стіни. Степан, почувши тріск, вийшов надвір.

— Ох ти, волоцюго! — тільки й спромігся сказати та побіг до хати за списом. Коли виткнувся у двір, ведмідь уже виліз з-під уламків, дивився на Степана не винувато, не сердито, а якимось весело, ніби запрошував погратися разом. У Степана й руки опустилися. Усе було таке кумедне, що, засміявшись уголос, він сперся на спис. Потім пішов у хату, знайшов залишки кулешу, виніс клишоногому. Звір жадібно поковтав, потягнувся до Степанових рук, але той близько не підходив, зберігав безпечну відстань. Згадав, що у погребі залишилася чимала купа буряків, які на диво добре збереглися протягом зими. Хазяйки у нього ще не було, борщу варити нікому, тож набрав відро солодкого овочу та викинув ведмедеві. Той наївся і подався до лісу. Але відтоді почав навідуватися доволі часто, гостював у Степана. Вони подружилися і жили в злагоді, аж поки ведмідь кудись не зник. Степан навіть сумував за диким створінням, яке всупереч природним інстинктам не напало на нього, а повелося весело й по-товариськи, започаткувавши зворушливу дружбу.

Однак це сталося давно. А тепер минала перша третина XVII століття. Народ український стогнав під ярмом польського панства, яке утискало посполитий люд, примушуючи його все більше працювати на себе, не залишаючи часу на власне, уже занепале хазяйство. Пани постійно підвищували податки та посилювали гноблення селян. Доведені до відчаю люди зважувалися на вбивство урядника чи дозорця, палили своє обійстя та тікали на Запорожжя, яке було чи не єдиним притулком для таких

відчайдухів.

Але дошкуляла ще одна біда — татари. Коли наставала весна і травою заростали степи, татари спустошували українські квітучі землі, нищили і палили села, убивали старих і немічних, малих дітей, грабували домівки, забирали в ясир молодих і не дуже, зате міцних і роботящих чоловіків та жінок. Часто забирали й дітей, в основному хлопчиків до десяти років, для турецьких яничарських загонів, щоб, понівечивши світлу християнську душу, навчити бусурманської ненависті до рідного народу. Козацькі загони переймали деякі валки, розбивали їх та звільняли невільників. Але багато татарських валок проривалося безкрайними степами до Криму, і чим далі, тим більша туга огортала стривожені серця і безнадія полонила розум. А вони все йшли і йшли, далі і далі від рідної землі.

* * *

Івась солодко потягнувся і позіхнув. Він уже майже прокинувся, щоку залоскотала соломинка. Івась, мов справжній козак, спав у дворі на возі з соломною, що, ніби якийсь дивний жук, розчепірів колеса під старою грушею. Хлопець розплющив очі, щоб визначити час, і побачив, що сонце саме встало, пофарбувавши верхівки дерев у червоне. Заскрипіли двері хати, вийшла мати з дерев'яним цеберцем та попрямувала у хлів до корови. Півні у селі наввипередки вітали сонце. Усе було таке миле і радісне, що Івась знову примружив очі; замріявся, як виросте та піде в козаки воювати за щастя рідної землі. Раптом Гуляй, здоровий чорний пес, здригнувся й підвів голову. За мить схопившись, загарчав, нашорошив вуха кудись за сад. Івась прислухався. З того боку, десь від околиці, почувся лемент. "Що воно таке?" — звівся, прислухаючись. Лемент поступово наростав, наближаючись до двору. Запахло димом.

— Мамо! — гукнув Івась, зістрибуючи з воза.

— Чого тобі, синку? Ти вже встав? — одізвалася мати з хліва, не відходячи від корови.

— Вийдіть сюди, швидше!

— Та що там сталося? — мати вийшла, витираючи руки фартухом, прислухалась і раптом сплотніла.

— Ану, синку, бігом за хату, лізь у погріб, швидше, це татари!

— То я розбуджу батька і Юрка! — малий побіг до хати...

— Вставайте, тату, татари!

Батько схопився, як очманілий, заметушився, потім ухопив Юрка, який спав усміхаючись, та прожогом вибіг із хати.

Вискочивши у двір, залишив Івасеві молодшого на два роки братика, метнувся знову в сіни. Вибіг уже з косою.

— Хлопці! Маріє! Бігом за городи, до річки!

Бур'яни лоскотали ноги, чіплялися за штанці. Івась біг до річки, тягнучи за собою Юрка, який, зо сну нічого не розуміючи, пхивкав та впирався. "Де мати?" — блискавкою промайнула думка. Івась зупинився. Від двору лунали крики та тупіт коней. Серце Івася розривалося з відчаю. Він пам'ятав наказ батька, та уже

вибрунькувалася чоловіча гідність, і саме вона не дала йому втекти. Вирішив допомогти татові та матусі. Пильно подивився в очі малому:

— Сиди тут тихо! Розумієш?

Той кивнув головою, і Івась побіг назад до двору. Він виглянув із-за хати і побачив таке, від чого захололо серце і відібрало ноги: посеред двору лежав батько в калюжі крові. Поряд з ним у порохняві валялася закривавлена коса, а трохи оддалік і її жертва — огрядний татарин, який ще дригав ногами і хрипів, пускаючи з рота криваву піну. Ще декілька татар на конях гасали по двору. Один із них якраз перекинув через сідло непритомну Івасеву матір, а решта підпалювали хату, хлів та комору. Івась, коли угледів, що робить бусурман із матір'ю, скипів. Учепившись зубами у ногу вершника, руками намагався скинути його з коня. "А-а-а, шайтан!" — закричав татарин і конем збив Івася з ніг. Той упав у хмару пилу, приголомшений. Голова крутилася і все тіло боліло. Раптом відчув, як хтось підняв його із землі. Розплющив очі і побачив огидну, брудну вузькооку пику, яка задоволено вищирила жовті рідкі зуби. Івась не стримався і плюнув татаринові межі очі. Страшно не було, ненависть заступала страх. Татарин, мовчки утершись, ударив Івася долонею по обличчю. Хлопець знепритомнів, а татарин діловито зв'язав йому руки мотузкою та кинув, мов мішок, на коня. Зненацька почувся плач. Татарин обернувся і побачив малого Юрася. Той, плачучи, стояв біля рогу хати, яка вже займалася. Хижа усмішка скривила чорне лице. Скрутити малого було легко. Він був задоволений: ясир узяв на славу.

Татари поскакали геть. Там, де кілька хвилин тому світилося тихе щастя, залишилися біда й руїна. Пожежа, займаючись усе більше, швидко знищувала все надбане невтомною працею. Сонце вже встало, та його ледве видно було крізь дим. Воно прагнуло обігріти на землі рай, а побачило пекло.

* * *

Полудень застав їх у дорозі. Сонце стояло в зеніті і нестерпно пекло голови бранців, які довгою валкою брели під охороною озброєних татар — босі і вкриті пилом, який здіймали вершники. Скорботна процесія сунула назустріч невідомій долі, яка не віщувала нічого доброго. Сльози вже висохли, душі охопили відчай і байдужість, бо всі розуміли, що недавнє життя, хоч і нелегке, та все ж щасливе, — у минулому назавжди... Усе сталося так раптово, що в дійсність майже не вірилося, вона була нереальною, як жахливий сон. Хтось молився Богу та Пресвятій Богородиці, хтось волікся, зціпивши зуби, дивився кудись за обрій невидючим поглядом.

Івась ішов поруч із Юрком. Вони були зв'язані між собою, міцно скручені за спиною. Івасеві руки давно вже затерпли, боляче щеміли, коли він ледь ворухив ними, щоб відновити доступ крові. Їхні ноження кривавили, але нікому було допомогти, нікому приголубити, бо мати йшла десь попереду, а нечестиві не дозволяли матерям підходити до дітей. Так вони йшли, хоч і в одній валці, та не відаючи про долю одне одного. Мати, ламаючи руки та тихо плачучи, діти — похнюпивши голови та дивлячись з-під лоба на ненависних загарбників, які кружляли навколо, мов круки, та нещадно били канчуками тих, хто відставав або відхилявся убік. Шлях стелився далекий, важкий, і для багатьох

слабких та хворих він став останнім.

* * *

Давнє місто Кафа уявилося на весь світ тим, що в ньому сходилося багато торговельних шляхів із Середземномор'я та Європи, з Кавказу, Середньої та Центральної Азії. Тут можна було зустріти італійця, француза, німця, що приїхали з освіченої Європи, або вірмен, котрих було дуже багато, бо вони тут жили з XV століття. Було тут всіякого люду і чуло було багато різних мов. Гармидер стояв такий, як, мабуть, після руйнування Всевишнім Вавилонської вежі, коли Господь змішав мови зухвалих людей, і всі, як не намагалися хоч щось довідатися, не розуміли одне одного.

Був тут і китаєць на ім'я Хо Чжоцзоу, який лиш Богу відомими шляхами потрапив до цього міста. Він оселився у багатого вірменина, який торгував на базарі виробами із срібла та золота, і жив у нього вже тижнів зо два. Кожного базарного дня він виходив у місто, бродив базаром, прицінювався до товарів, хоча майже нічого не справляв. Вряди-годи купував торбинку рису, сіль та спеції для обіду. Хо Чжоцзоу був невисокий на зріст, але міцний. В усій його поставі та ході відчувалися приховані пружність і сила. Він був завжди спокійний та привітний з усіма, не зважав на нахабну, а іноді й агресивну поведінку торговців на кафському базарі.

Сьогодні був великий базар, бо привезли багато людського "товару". На невідьничьому ринку, який розташувався трохи збоку від продовольчого, штовхалися та кричали один на одного покупці з різних країн. Вони вибирали "товар", примушували роздягатися як жінок, так і чоловіків, дивилися, немов коням, у зуби, мацали тіло і м'язи, зневажливо кривилися, щоб збити ціну, а домовившись, били по руках і, заплативши, забирали знесилених людей і гнали, неначе худобу, до своїх кораблів. Ще недавно ті кохалися, пестили дітей, працювали на радість собі і на славу Божу, аж раптом... Набіг, кров, смерть, рабство... І тепер лише виснажлива праця, зневага, канчуки. "Де ви, дітоньки мої?" — кричала подумки мати, від якої відірвали її рідних маленьких діточок та повезли хтозна-куди на біль і муки. Страшне це було місце — Кафа. Тут ламалися долі, тут ніби виринуло із глибин землі пекло. І не було ні надії, ні розради нещасним, лише яскраве сонце над блакитно-рожевим морем намагалося зігріти знедолених людей.

Хо Чжоцзоу уже минав ряди бранців, як раптом почув галас. Купці вимахували руками і сперечалися. Наблизившись, Хо Чжоцзоу зрозумів, що работорговці щось захоплено розказували покупцеві, огрядному панові, одягненому у напіввійськовий одяг, який вказував на його іспанське походження: високі чоботи, зелений камзол та широкий капелюх. При боці висіла шпага, ефес якої виблискував коштовностями. Весь вигляд покупця свідчив про його шляхетне походження, хоча сам він був сердитий та незадоволений. З-під насуплених брів похмуро зиркав на хлопчину років дванадцяти, який стояв попереду бранців із зв'язаними за спиною руками. Китаєць підійшов ближче і почув, що работорговці розповідають вельможному панові про хлопця, ніби той під час переходу до Криму власноруч убив татарина, який його полонив. Із зв'язаними руками. Пан не вірив, критично оглядаючи худого хлопця, який і справді

виглядав виснаженим і нещасним. Тільки вогонь палахкотів із очей. Торговці вимагали за нього чимало грошей — як за двох сильних здорових чоловіків.

— Ну і як це він зробив? — запитав іспанець.

— Скажу ясновельможному пану, що коли Хасим під'їхав до нього на коні, цей гяур почав лаяти свого господаря. Хасим не витримав і потягнув хлопця канчуком. І що робить цей гяур?! Він б'є ногою коня в морду, той стає дибки, і Хасим падає. Потім гяур підбігає до Хасима і товче його ногою у шию, аж доки той не помирає. Ми хотіли вбити його одразу, але подумали, що Хасиму вже не допоможеш, а життя є життя, а після цього випадку ціна за раба має ж бути вища... — Татарин заплющив очі, внутрішньо зловтішаючись, тому що заборгував Хасимові чималу суму грошей, а цей хлопець так несподівано звільнив його від боргу. І хоча за вбивство правовірного гяурові одразу відтяли б голову, цей татарин, набувши старшинства над загоном, зберіг життя малому. Сподівання на щедрий заробіток змусили поступитися жорстокими правилами поведження з бранцями.

Іспанця ще долали сумніви, аж раптом китаєць ступив наперед і сказав, що він купує хлопця за цю ціну. Іспанець почервонів і заперечив, мовляв, він перший має право на цього раба. Тоді Хо Чжоцзоу запропонував дві ціни. Работорговець заметушився і з поклонами підвів хлопця до китайця. Іспанець вирячив очі, але, видно, на таку ціну не був спроможний, тому незадоволено ляснув нагаєм чобіт і пішов собі. Хо Чжоцзоу кинув торбинку з грішми торговцю, узяв хлопця за руку і швидко покрокував з базару. Хлопець пручався і, щось викрикуючи, поривався назад. Китаєць не розумів, чого той хоче, тому легенько обхопив рукою його шию і надавив під вухом, паралізуючи спротив. Однак хлопець дивився на нього таким благальним поглядом, що Хо Чжоцзоу послабив тиск і почав озиратися, когось шукаючи. Нарешті він вибрав поглядом місцевого татарина, який возив воду, і потягнув хлопця до нього. Китаєць запитав його, чи розуміє він, чого хоче хлопець. Той ствердно кивнув: серед привезених рабів у нього залишилися мати і менший брат, він просить викупити і їх. Китаєць скрушно похитав головою, потім рішуче потягнув хлопця назад. Той гарячково шукав серед десятків облич меншого брата. Нарешті вони підійшли до групи, шлях до якої їм перетнули декілька турецьких воїнів. Грубо штурхонувши китайця, вони не пропустили їх далі. Хо Чжоцзоу відійшов і, заглядаючи за плечі охорони, намагався зрозуміти, що відбувається. Він побачив, що уздовж рядів ходить високий, атлетичної статури вельможа в турецькому одязі і вибирає з натовпу хлопчиків віком років десяти. За порухом його руки охорона заходила у ряди бранців і видирала звідти малих, які верещали зі страху. Дітей запихали у бричку, на якій стояла клітка з верболозу. Матері з усіх сил намагалися втримати своїх синів, однак знесилені люди нічого не могли вдіяти проти сильних, озброєних, жорстоких вояків. Побиті канчуками жінки залишалися лежати в пилуці, ридаючи і проклинаючи свою долю. Їх піднімали канчуками, шикували поруч з іншими і стояли вони, кусаючи губи і благаючи, щоб серце вилетіло з грудей і полетіло за рідними оченятами.

Раптом хлопець здригнувся і, витягнувши шию, загукав:

— Мамо! Юрку!

З гурту невільників пролунав розпачливий жіночий зойк:

— Івасю! Де ти?!

Китаєць побачив худу знесилену жінку, яка намагалася пробитися крізь щільні ряди бранців. Сповненими сліз очима вона шукала серед натовпу сина. Івась побачив її і, видершись із міцних рук китайця, побіг до матері. Хо Чжоцзоу блискавично, що було дивно для його статури, стрибнув і наздогнав хлопця вже біля охорони. Охоронець люто вишкірився на нього, виймаючи ятаган з піхов, але китаєць улесливо почав бити поклони і, усміхаючись, швидко відтягнув Івася від натовпу. Хлопець ледве тримався на ногах, його била лихоманка. А з натовпу бранців було чути голос матері:

— Синку! Юрся забрали! Юрся забрали... Прощавай, синку, прощавай...

Раптом Івасева мати кинулася на велетенського охоронця і почала його душити з криком:

— Нелюди! Віддайте сина, віддайте!..

Той сторопів з несподіванки. Тоді його сусід, не зволікаючи, ударив жінку ятаганом по голові. Та заточилася, відпустила огидну спітнілу шию турка, і, закривавлена, впала на землю. Її спраглі вуста шепотіли щось востаннє. Зненацька вона посміхнулась, мабуть, уже побачивши ангела Божого на порозі іншого світу. Так і залишилась лежати із посмішкою на змученому обличчі. Бранці скупчилися біля покійниці, дивилися — хто з жахом, а хто із заздрістю.

* * *

Китаєць швидко йшов вузькими звивистими вуличками Кафи до свого помешкання. Він майже ніс хлопця, настільки той був знесилений. Нарешті прочинив благоденську хвіртку і зайшов у маленький двір, тягнучи хлопця під пахвою. У невеликому збудованому з пісковика будинку у цей час нікого не було. Вірменин торгував на базарі, а жінки та діти йому допомагали — танцювали, гадали по руці, щоб привернути увагу покупців. Вірменин гарно організував своє сімейство, родина мала роботу: усі впрягалися у віз сімейного благополуччя. Його садиба була хоч і невелика, зате дуже затишна. Заховане за парканом подвір'я поросло виноградом, тому навіть у найспекотніші дні тут було прохолодно. Вардан (так звали вірменина) дуже любляв сидіти увечері після важкого дня за невеликим столиком під густими лозами і пити, відсапуючись і спливаючи потом, міцний індійський чай. Часто запрошував і китайця до чаювання, на що той охоче погоджувався, але чай приносив свій, китайський, і довго вибачався, що не може пити чорного, а лише зелений, аргументуючи це національними традиціями. Спершу Вардан ображався. Тоді Хо Чжоцзоу запропонував йому скуштувати зеленого чаю. Вірменин з недовірою подивився на світлий, трохи каламутний напій і ввічливо відмовився. Однак уже і не наполягав на своєму, і не ображався. Так вони сиділи вечорами, пили кожен своє, вели тиху бесіду про те і про се, здебільшого про товари та про те, які з них мають найбільший попит. Китаєць виявився неабияким знавцем торгової справи, але на розпитування Вардана про мету свого перебування тут коротко відповідав:

— Є потреба...

Китаєць приніс хлопця до своєї кімнати, поклав на підлогу, застелену солом'яним рядном, узяв глечик води і покропив хлопцеві лице. Той здригнувся й умить розплющив очі. Упізнавши китайця, він згадав усе, що сталося, скривився, а очі наповнилися слізьми. Хо Чжоцзоу посміхнувся, погладив хлопця по голові і почав заспокоювати:

— Що вдієш, хлопче... Таке воно, життя. Сьогодні ти живеш удома, в ситості та теплі, а завтра нестримна доля віднесе тебе на своїх крилах далеко-далеко, і піднімуться на тебе такі страшні сили, про які ти навіть і гадки не мав. Але треба терпіти та боротися. Доля кидає тебе на лише їй відому стежку, а ти йди, та май свій розум. Головне, — зберігай серце, щоб жодні зовнішні вітри не загасили у ньому світла, запаленого самим Всевишнім.

Хо Чжоцзоу говорив китайською, але хлопець ніби розумів усе і поступово затихав. Він зрозумів, що китаєць не зробить йому нічого лихого, його привітне обличчя випромінювало якусь незвичну доброту, і цим він був схожий на маму. Івась, згадавши про маму і брата, знову зарюмсав. Китаєць устав, розпалив вогонь і підвісив над ним казанок із водою.

— Зараз питимемо чай, — сказав він, звертаючись до хлопця. — Ти знаєш, що таке чай? — запитав. Івась мовчав, бо нічого не розумів, хоча сама мова й інтонація заспокоювали.

— Як тебе звати? — знову спитав він. — Мене звати Хо Чжоцзоу, можеш мене звати дядечком Хо, а тебе як?

Китаєць тицьнув себе пальцем у груди і показав пальцем на Івася. Той зрозумів, кволо посміхнувся:

— Івась.

— І-Вас, дуже добре, — зрадів китаєць. Перший крок до зближення було зроблено. — І-Вас, гарне ім'я!

Івась засміявся, хотів виправити китайця, але передумав, бо його радість була така нестримна, що він і сам засміявся уголос.

Через півгодини обидва пили смачний чай. Івась куштував цей напій уперше і спочатку він йому не сподобався. По-перше, і так було гаряче, а тут ще й напій, як окріп. По-друге, він був гіркий на смак й Івась не розумів, за що китаєць так його вихваляє, ще й прицмокує. Але за кілька хвилин хлопець відчув, що спека вже так не дошкуляє, що в голові ніби все стало на свої місця, він отямився. Китаєць дав йому рисових млинців, погладив по голові і показав рукою в куток, де стояла широка лава з чудним рядном у візерунках, що нагадували крилатого змія. Івась ліг на лаву і заплющив очі. Він відчув, як китаєць ще раз погладив його по голові, важко зітхнув і пішов до вогнища, щоб розгребти попіл. Івась крізь напівзаплющені очі ще трохи постежив за своїм рятівником (у цьому він уже впевнився), однак за короткий час все почало розпливатися, зникати, і його здолав важкий тривожний сон.

* * *

Залишимо відпочивати нещасного хлопця у його хазяїна і дізнаємося, що сталося з

Юрком. Його забрали із собою турки. Якраз із Царгорода припливла галера, на якій прибув до Кафи Оджа-Баши з командою, турецький військовий начальник, заступник Ага-Яничара, командира яничарського корпусу, який набрав рекрутів до яничарського війська. Татари остерігалися турків, не зачіпали їх, тому ті й поводитися відповідно: вони забирали хлопчиків у матерів, просто відштовхуючи торговців, коли ті намагалися захистити свій товар. Зрештою, незважаючи на внутрішнє обурення, торговці протестували мляво, про людське око, щоб не втратити лице, бо при енергійніших спробах могли втратити життя. Вони благали хоч трохи заплатити за товар, принизливо скиглячи і повзаючи по землі. Деякі все-таки отримували декілька золотих, якщо Оджі-Баши подобався товар. Тоді торговці цілували йому чоботи і, підносячи руки до неба, просили в Аллаха здоров'я і щастя для великого начальника, "світлішого від сонця і чарівнішого від місяця". Оджа-Баши милостиво дозволяв торговцям цілувати свої запорошені чоботи, і його смагляве горбоносе обличчя світилося втіхою і пихою. Він був задоволений. Цього разу ніхто не очікував, що тут з'явиться турецька галера, але вона пробралася в бухту непомітно, скрадаючись за скелею у досвітньому тумані. Турки заскочили торговців живим товаром зненацька, і ті не встигли заховати хлопчиків. Турки достеменно знали, що торговці виглядають їх із моря, тому і вдалися до такого маневру.

Юрась ішов третім у ланцюжку зв'язаних між собою міцною мотузкою хлопців, які вже стомилися плакати і брели, як сновиди, майже не дивлячись уперед. Турки супроводжували їх і з правого, і з лівого боків, хоча втікати ніхто і не намагався. Та й куди було втікати у цьому чужому, ворожому місті? Навіть при вдалій спробі ніхто б не лише не допоміг утікачеві, а й міг просто убити. Здебільшого за винагороду повертали втікача хазяїнові, який вже щиро віднаджував невдачу від другої спроби нагаями, розписавши йому спину до суцільної рани. Хоча таке покарання заохочувало деяких бранців до втечі ще більше, бо інколи навіть смерть була винагородою та позбавленням від страшних мук.

Ніхто не знав, чого чекати від майбутнього. І це найгостріше хвилювало дитячі серця. За час довгого переходу хлопці вже трохи звикли до свого становища, але зміна знову розтривожила їх. Турки підвели колону до галери і почали сходінками заводити бранців на борт. Раптом один із них посковзнувся і полетів униз. Проте мотузка, якою були зв'язані бранці, утримала його над поверхнею води. Турки загелготали, як гуси, допомогли його витягти і загнали решту хлопців на галеру. Усіх одразу повели вниз, у трюм.

Сонце вже наближалось до горизонту, сердито червоніючи, немов щось не вдалося йому цього дня доробити. Море ласкаво хлюпало об скелі та цілувало пінистими устами берег. Воно жило своїм життям, і його зовсім не бентежили людські трагедії та драми.

* * *

Івасеві снилося дитинство. Він бачив себе уві сні шестирічним хлопчаком, який із зграйкою однолітків купався у швидкоплинній річці. Вони пірнали, гралися у квача, реготали. Вибігши з води, падали у жовтий, трохи змішаний з глиною, пісок і

підставляли сонцю почорнілі спини, обороняючись від докучливих гедзів, яких було тут аж надто багато. Раптом хлопці побачили величезного бика, який біг просто до них. Усі посхоплювалися і помчали до річки. А бик тупотів усе ближче і, схоже, не мав наміру зупинятися. Був він уже майже поруч. Івась побачив червоні, налиті несамовитою люттю очі, нахилоного лоба з короткими товстими рогами. У нього похололи ноги і годі було зрушити з місця. На щастя, у цю хвилю він зі стогоном прокинувся.

Ранок туманним світлом пробивався крізь вузьке, затінене зовні виноградом, віконце. У кімнаті панувала напівтемрява, у кутку міцно спав китаєць. Івась згадав події минулого дня і на очі знову навернулися сльози. Ніч тимчасово відігнала від нього страшні спогади, але ранок ще більше загострив їх. Івась згадав, що матері у нього більше немає, що доля брата невідома і жах проймає при самій лише думці про те, що з ним може статися. Серце розпачливо пекло у грудях, але Івась лежав нерухомо, не виказуючи, що прокинувся. Раптом китаєць заворушився, голосно позіхнув і, поглянувши на сплячого хлопця, звівся на ноги. Івась тихо спостерігав за ним крізь примружені очі. А той запалив якісь палички, що немов запахи ладаном, сів навколішки і сидів так деякий час, заплющивши очі і щось шепочучи. "Мабуть, молитесь", — подумав Івась. Потім той звівся на ноги і почав дивно рухатись, ніби у танці. Рухи були плавні, заворожували грацією. Затамувавши подих, Івась стежив за ним. Раптом дядечко Хо підстрибнув, зробивши кілька блискавичних рухів ногами і руками. Івась із подивом згадав, що саме ці рухи він бачив, коли в них у селі стояли козаки та, бувало, танцювали, вихваляючись один перед одним спритністю. Хлопець зрозумів, що бачить фрагменти бойового мистецтва, ефектного і захоплюючого. Він підвівся і, вже не ховаючись, дивився на китаєця, який продовжував свої вправи. Хо Чжоцзоу взяв у кожную руку по короткому мечу і почав махати ними з такою блискавичною швидкістю, що мечі та руки стали просто рухомими нерозбірливими плямами. Водночас він рухався по кімнаті, даючи відсіч невидимому ворогові, пересуваючись, ухиляючись, завдаючи ударів, не забуваючи бити і ногами з будь-якого положення. Наприкінці стрибнув до стіни, пробіг нею вгору до стелі, перекинувшись через голову, приземлившись на підлогу і завмер у бойовій позі, важко дихаючи. Івась дивився на чудернацькі вправи, роззявивши рота від подиву та збудження. Нарешті китаєць побачив захоплений погляд хлопця. Стримано усміхнувшись, поклав зброю і наблизився до Івася.

— Прокинувся? Ти що, знову плакав? — запитав співчутливо.

Проте хлопець його не розумів. Він лише розгублено посміхався.

— Добре, І-Вас, тоді вставай, — показав рухом руки китаєць, — допомагатимеш мені.

Хо Чжоцзоу та Івась почали потроху при звичаюватися один до одного. Китаєць терпляче навчав хлопця мови і сам навчався у нього. За тиждень вони досить вільно спілкувалися, поки що у найпростіший спосіб. Івась виявився здібним учнем, до того ж уроки були цікаві, бо китаєць мав хист талановитого вчителя. Він показував, наприклад, на небо, потім декілька разів повторював китайською мовою і просив Івася

назвати русинською. Було дивним, що він поводився з Івасем не як хазяїн із рабом, а як батько з сином. Івась спершу з осторогою сприймав це, але добре ставлення її розтопило, і вона переросла у щирість. Якби не спогади про нещодавні події, що різали серце ножем, можна було б стверджувати, що до Івася завітало щастя.

Хо Чжоцзоу упродовж останніх трьох днів декілька разів виходив на скелястий берег моря і довго стояв, вдивляючись у хвилястий буркітливий безмір. Якось він побачив щось на межі моря і похмурого неба; випростався, зірко вдивляючись у далечінь і піднісши долоню до очей. Чорна крапка, що з'явилася на горизонті, збільшувалася і незабаром у ній уже можна було упізнати обриси корабля. Це був венеційський торговий корабель, який, хитаючись із боку в бік на високих хвилях, почав маневрувати, пристаючи до місточка, який виступав на кільканадцять метрів у море. На палубі заметушилася команда, група людей у китайському одязі несла кілька важких скринь. За нею ішов високий юнак-китаєць у розкішному одязі. Він неквапом, гордовитою ходою попрямував у бік трапа. Його супроводжували двоє кремезних охоронців. З першого погляду було видно, що він був знатною особою, бо шану йому віддавали не лише китайці, а й команда корабля.

Хо Чжоцзоу зійшов на місток і впав на коліна, зустрічаючи його. Той, зійшовши з трапа, холодно запитав:

— Ти все підготував?

— Так, Ваша високосте! Усе готово до подорожі, — відповів Хо, не зводячись із колін.

— Можеш устати, — махнув рукою юнак, — веди нас.

Хо спритно підхопився і, часто вклоняючись, пішов попереду. Процесія попрямувала до міста. Ішли недовго. Ворота високого кам'яного паркану, за яким було видно лише дах, швидко прочинилися, без сумніву, тут на цих людей очікували та стежили за ними. Процесія зникла за ними. Ворота так само швидко замкнули. За мить на вулиці стало порожньо і безлюдно, як і досі. Пробігла худа обдерта собака, яка понюхала сліди, залишені людьми, і побігла собі у пошуках хоч якоїсь поживи.

* * *

Юрась уже не рюмсав. Чи то сліз не стало, чи він зрозумів, що однаково ніхто на них не зважає, — сидів у трюмі турецької галери, обхопивши коліна руками, дивився спідлоба на веслярів-галерників, які, напружуючи м'язи, гребли величезними веслами — вперед-назад, вперед-назад — під крики наглядачів та удари канчуків, якими їх щедро частували ні за що: просто били для остраху та забави. Юрась не плакав, співчував людям, стражданням яких, здавалося, не було кінця.

Переночуваши у нестерпно задушливому трюмі, він трохи оговтався. Почав придивлятися до решти хлопців, які теж заворушилися, потроху минав той запаморочливий тупий стан, у якому вони перебували від самого полону. Стиха почали перемовлятися та знайомитися. Усі розмови вели непомітно, таємно від наглядачів, бо знали, що ці дикі створіння не знають жалю. Юрась познайомився із двома хлопчачами — Василем та Семеном, яких було полонено біля Брацлава. Вони були з одного села —

Терпилівки, яке також спалили дощенту. Хлопці тихенько ділилися спогадами, замовкаючи, як тільки наближався хтось із наглядачів. Двічі на день, хоча для бранців не було ні дня, ні ночі, приносили їдло, схоже на помії. Як гірко сказав Юрась, у них удома свиней краще годували. Але голод давався взнаки, і хлопці їли, перемагаючи огиду.

Минуло кілька днів. Аж ось наглядачі забігали частіше і з більшою злістю шмагали веслярів, примушуючи одних гребти дужче, а інших сушити весла, і навпаки. Було відчутно, що галера маневрує. Стало зрозуміло, що порт недалеко. Човен ударився бортом декілька разів об причал і затих, злегка погойдуючись на хвилях. Хлопці відчували у серці холодок: ніхто не знав, що підготувала для них доля.

Щось загуркотіло угорі, піднялася ляда, і хлопців вигнали з трюму. Юрась замружився: від сліпучого сонячного світла очі навіть заболіли. Кількаденне перебування у напівтемряві добряче далось взнаки. Він закліпав, потроху звикаючи до світла. Турки вишикували хлопців на палубі, ті мружились і ледве стояли на ногах. Перед ними, поляскуючи нагаєм сап'яновий чобіт, стояв Оджа-Баши і невдоволено щось виказував своєму помічникові. Той, вигинаючись перед ним, наче змії, виправдовувався. Нарешті Оджа-Баши ляснув його по лобі і показав рукою на берег, наказуючи вести туди бранців.

Хлопців вишикували в колону по двоє і повели до міста. Щоб не втекли, їх зв'язали мотузкою за руки. Окрім того, обабіч чатували здорові, наче бики, турецькі воїни. І хоча хлопцям все одно ніде було сховатися у чужому місті — їхні слов'янські обличчя незгріш рабського тавра на лобі виказали б їх, — наглядачі берегли їх, як зіницю ока. За втечу могли покарати на смерть старшого із охорони, а решті всипати канчуків. Порядки в Османській імперії були жорстокі, бо лише так можна було тримати у покорі величезний простір і людську масу. Поневолені народи до пори до часу були упокорені канчуками і жорстокими стратами.

Хлопців привели на невелику площу, де вже юрмилися люди. Коли колона зупинилась, Оджа-Баши криком, схожим на вороняче каркання, покликав людей, і вони збіглися, кланяючись та цілуючи йому чоботи. Ці чоловіки мали вигляд нужденний, і було незрозуміло, чого вони хочуть від Оджа-Баши. Їхні очі мацали бранців, щось шукали й оцінювали. Знайшовши те, що хотіли, чоловіки намагалися проштовхнутися ближче до Оджа-Баши. Нарешті той щось знову прокричав, люди поспіхом стали в один ряд і Оджа-Баши почав розподіляти хлопців між ними. Василя і Семена забрали першими, а Юрася віддали худорлявому високому туркові з чіпкими жилавими руками, який схопив його і швидко повів, вклоняючись напівоберта у бік Оджа-Баши.

Ішли досить довго. Юрася мучила спека. Турок щось белькотів, часто звертаючи погляд до неба та прикладаючи руку до серця. Інколи він звертався до Юрася, куйовдив йому волосся вільною рукою, але хлопчик нічого не розумів і тільки розгублено кліпав очима. Пересував босі ноги бруківкою, намагаючись не вдаритися. Обабіч вулиці високі кам'яниці замінили маленькі глинобитні мазанки. Нарешті турок

зупинився біля однієї з них, за якою видно було невеликий двір. Він щось крикнув, і з мазанки вибігла замотана по самі очі жінка, а за нею четверо бідно вдягнених дітей — один хлопчик і три дівчинки. Вони з неприхованою цікавістю дивились на Юрася, особливо дівчатка. Хлопець зиркав трохи набундючено і вороже. Юрась зрозумів, що саме тут йому доведеться жити.

* * *

Хо Чжоцзоу поспіхом прийшов до Вардана, швидко поговорив з ним, віддав йому невелику торбинку з грошима й попрямував до кімнати. Івась у цей час чистив його одяг щіткою з бобрового хутра. Китаєць наказав Івасеві усе облишити та збиратися:

— Ми маємо дуже швидко виїхати.

Хо Чжоцзоу взяв хлопця за плечі, пильно подивився в очі і сказав, що зараз він зустрінеться з дуже знатною особою, якій також прислугуватиме. Вони негайно вирушають у далеку подорож до чудової країни, його, дядечка Хо, батьківщини. Подорож може бути небезпечною, тому він вимагає від Івася абсолютної слухняності й відданості. Івась пообіцяв, що буде вірно йому служити. Хо Чжоцзоу ласкаво подивився в Івасеві очі і попросив його виказувати якнайбільшу шану тій особі, з якою той скоро зустрінеться.

Вони швидко зібралися, склали речі на спину віслюкові та поквапилися з гостинної оселі вірменина до центру міста.

У багатому будинку в центрі Кафи метушилися. Слуги та воїни готувалися до від'їзду. Вони носили скрині з речами, запасалися харчами, готували зброю. Далека подорож була ще й небезпечною.

Знатний юнак був не хто інший, як Чжу Юцзянь — принц, старший син імператора Китаю. Чому він опинився в такому віддаленому від Китаю місці, Хо Чжоцзоу знав. Саме він координував дії принца й організовував цю складну подорож. Обставини склалися так, що необхідна була присутність Чжу Юцзяня в імператорському палаці. Імператорська влада там втратила свою силу, поступившись впливу оточення — євнухів та чиновників. Принц уже декілька років жив в Італії, вивчаючи різні науки, а найбільше малярство, до якого мав неабиякий хист. Він мало цікавився придворним життям у батьковому палаці, а ще менше — внутрішньою політикою країни. На той час ситуація досягла критичної точки. Імператор став мало не фіктивною фігурою, при дворі процвітали корупція й хабарництво. Окрім того, велику загрозу становила Маньчжурія, яка претендувала на престол і владу в Китаї. Талановитий політик і спритний воїн, вождь маньчжурів Нурхаці, створив дисципліновану і навчену армію, плекаючи амбітні й чіткі плани завоювання Китаю. Тепер, з урахуванням того стану, у якому перебувала владна верхівка, це не видавалося нездійсненним.

Хо Чжоцзоу як представник вірної династії Мін — ланки урядовців з наглядом за господарством осіб імператорської крові, боровся проти системи, яка неминуче вела до розвалу могутньої держави. Як це не дивно, але все придворне управління опинилося в руках жінок і євнухів, котрих налічувалося більше тисячі осіб. Імператор не знав, або й не хотів знати, що твориться в державі, повністю довіряючи своєму оточенню, яке цим

користувалося аж надто активно. Усе змінювати треба було радикально й терміново, але для цього необхідна була присутність принца, щоб передати йому владу, забравши її з рук не стільки батька, скільки його оточення.

Хо Чжоцзоу зібрав гроші, взяв із собою декількох вірних та розумних помічників і вирушив з караваном через Середню Азію до Криму. Звідти він надіслав листа до принца через своїх помічників, а сам залишився, щоб забезпечити зворотний перехід. На Івася він натрапив зовсім випадково: якби не історія з убивством татарина, то зараз перебував би хлопець десь в іншому місці. Китаєць радше інтуїтивно відчував необхідність цієї купівлі, ніж практично потребував її. Проте за цей час він жодного разу не пожалкував — хлопець йому сподобався, був меткий і розумний, старанний і роботящий. Хо Чжоцзоу сприймав Івася як власного сина, хоча це почуття було йому незнайоме, бо дітей у нього ніколи не було. Усе своє життя Хо присвятив вивченню бойового мистецтва задля охорони імператорської особи, у чому досяг найвищих вершин.

Караван був готовий до подорожі. Принц сидів у високому, з накриттям, екіпажі, з усіх боків закритому металевими листами. Попереду і ззаду їхали по три вози з воїнами, слугами та збіжжям. На передньому сидів Хо Чжоцзоу з Івасем. Вони піднімалися вузькою дорогою серед пагорбів і коли, нарешті, виїхали на найвищий, звідки Кафу було видно, як на долоні, побачили море. Туманно-синє, воно зливалося з обрієм і переходило в небо, у якому велично сходило сонце. Ця картина заворожила обох. Вони дивилися на цей чудовий краєвид, похитуючись на возі, і кожен думав про своє: Хо Чжоцзоу про свою батьківщину, на яку він повертався, а Івась про своє спалене село, від якого доля відносила його все далі й далі.

* * *

Наступного дня Атманджа, новий хазяїн Юрася, розбудив його удосвіта та знаками наказав збиратися. Юрась швидко схопився з глиняної підлоги з постеленим на ній шматом овечої шкіри, і пішов за турком надвір. Стояв негустий туман, який вже пламенів на сході червоними барвами. Птахи співали, як удома, і Юрась ледве стримував сльози. Але ніс зрадницьки зашморгав, на що Атманджа проказав щось начебто заспокійливе. Вони пішли тим же шляхом, яким прийшли сюди. Цього разу Атманджа здебільшого мовчав і видно було, що невеселі думки відбиваються зморшками на його лобі. Нарешті вони дісталися великої площі, оточеної невисокими, схожими на казарми, продовгуватими будівлями. Згодом з'ясувалося, що це були казарми султанського яничарського корпусу, де жили та служили яничари — грізні воїни султана. На цю площу звідусіль турки приводили хлопчиків, яких привезли з багатьох християнських країн, що знемагали під владою турецького султана. За традицією, їх тепер мали повернути до ісламу, а саме: обрізати, поголити голови та прочитати шахаду — символ віри. Для цього тут було напнуто три намети, у яких проводили обрізання. Хлопців вишикували у дві шеренги, згодом з'явився Оджа-Баши з муллами і подав команду. Воїни почали хапати хлопців і заводити в намети. Звідтіля пролунали крики болю і страху. За кілька хвилин бліді й заплакані хлопці з поголеними

головами були конвойовані до місця, де стояли мулли, які кожному диктували турецькою мовою шахаду і змушували повторювати. Це було схоже на моторошну виставу, і Юрась із острахом чекав своєї черги.

...Воїн грубо схопив його за лікоть і поволик до намету. Далі все сталося, як у жахливому сні: сорочка на грудях розірвалася і під нею зблиснув срібний хрестик, який дивом уцілів під час подорожі. Турки здійняли скажений лемент, хтось підскочив і зірвав його з Юрасевої шиї, кинув на землю і почав несамовито втоптувати в порошок. Кілька з них схопили хлопця і кинули на високий стіл, заплямований кров'ю. Що було далі, Юрась майже не пам'ятає: отямився лише тоді, коли його вже підвели до мулли. Він механічно повторив усе, що йому казали, і повернувся до строю, ледве пересуваючи ноги від болю і втоми.

Тепер їх почали знову оглядати, але вже не так, як на ринку: обстежував сам Оджа-Баши. Він пильно вдивлявся в обличчя, оглядав фігуру, обмацував руки і плечі. Найміцніших ставних хлопців відводили окремо — їх готуватимуть до обов'язків пажів султана. Повз Юрася Оджа-Баши пройшов, побіжно ковзнувши поглядом: надто зіщулений був хлопець, наляканий нещодавнім насильством. Усі процедури настільки втомили Юрася, що він бажав зникнути хоч куди. Коли все закінчилось, хазяї позабирали хлопців і повели у свої домівки.

Юрась і крихти не мав у роті з учорашнього ранку, тож удома в Атманджі, коли запросили до спільної трапези, хлопець накинувся на їжу з такою жадібністю, що діти зареготали. Але Атманджа суворо прикрикнув на них, а хлопця навіть ляснув по потилиці, на що той ображено засопів і, нахиливши голову, люто зиркав на Юрася, якого хазяїн теж різко зупинив. За знаком Атманджі усі стали до молитви. Турок щось проказав Юрасеві, але той, не розуміючи, стояв розгублено. Атманджа склав Юрасеві руки для молитви, підняв його голову догори і почав молитися. Коли молитву було закінчено, усі підійшли до імprovізованого столу. Обідали на тканому рядні, підібгавши ноги. На обід був пісний плов, який видався голодному хлопцеві дуже смачним.

І тепер, хоч як йому хотілося їсти, Юрась боявся взяти їжу, пам'ятаючи глузливий сміх дітей. Тим більше, що його невизначене становище чи то бранця, чи то наймита змушувало стримуватись. Атманджа взяв Юрася за руку і показав, як треба брати плов. Діставши дозвіл, хлопець потрошку, стримуючись, почав жувати рис, поглядаючи на присутніх. Але всі були зайняті їжею, і Юрась, вже трохи оговтавшись, почав швидше наминати смачну страву.

Усіх, кого забирали в яничари, віддавали в турецькі сім'ї, щоб вони, по-перше, потурчилися, по-друге, перекинулися до ісламської віри. Після обряду обрізання їм давали турецькі імена. (Юрась ще не розумів, що його вже назвали Муратом і поки що не відгукувався, коли Атманджа звертався до нього на нове ім'я). Хлопці мали працювати на хазяїна, виконувати всю тяжку і брудну роботу, загартовуючи тіло й душу. Турки дуже цінили таких робітників, тим більше, що плата за них була невелика. Але Оджа-Баши, який керував цим процесом, ставив суворі вимоги: вихованець після проживання в турецькій сім'ї мав бути здоровим, істинно віруючим та досконало знати

мову і турецькі звичаї. Ще краще, якби він забув усе, що було до турецького полону, — батьків, батьківщину і рідну мову. А головне — Христа...

* * *

Довгою і нелегкою була подорож через безкраї степи, солончаки, гори. Майже півроку принц та його почет добиралися до Китаю. Хо Чжоцзоу поспішав, не знаючи, що відбувається при дворі імператора і чи встигне він хоч чомусь там зарадити.

Настав день, коли до краю стомлені мандрівники урешті досягли своєї мети: невеликий караван зупинився біля масивних воріт Великої Стіни. Охорона пропустила їх, побачивши документ з імператорською печаткою. Принц не показувався з імпровізованої карети, бо його повернення було таємним.

Знову минали дні й ночі, подорожні, хитаючись на горбах ледь помітної дороги, перетинали вже рідну землю. Хо Чжоцзоу переважно не сидів, а йшов чи біг поруч, щоб не втратити форму та спостерігати за довкіллям. Він так чинив упродовж усієї подорожі, тому що довелося їхати через дикі ворожі території, де кожної миті можна було очікувати нападу. Проте, на щастя, усе обійшлося. Лише при перетині Аму-Дар'ї караван зіткнувся з кочівниками. Однак два десятки воїнів, кожен із яких вартий був теж двадцяти, та Хо Чжоцзоу дали таку несподівано швидку відсіч, що нападники розбіглися степом, залишивши в пилюці дванадцятьох убитих та поранених.

Хоча мандрівники були вже на рідній території, небезпека чатувала на них і тут, бо якби хтось із оточення імператора довідався, що принц повертається, то, без сумніву, знищено було б і самого принца, і його прибічників. Чим ближче вони під'їжджали до столиці, тим більше пильнував Хо Чжоцзоу. Нарешті, коли до Пекіна залишалось верст із десять, караван зупинився у невеликому селі — маєтку брата Хо Чжоцзоу. Гостей приймали з надзвичайними почестями, принца розмістили у найкращому будинку, розігріли у великих казанах воду та влаштували лазню для гостей. Принца мили у великій діжці найгарніші дівчата, а він тільки задоволено кректав, коли вони терли йому спину та робили масаж. Решта гостей теж помилася з дороги, правда, швидше і без сторонньої допомоги.

Івась із насолодою занурився у гарячу воду, змиваючи з себе бруд багатоденної мандрівки. Йому навіть у голові запаморочилось, настільки приємно це було. Стомлене тіло відпочивало у паруючій воді. Хлопець заплющив очі і поринув у спогади: згадалося таке вже далеке село, мандрівки його околицями, рідна природа. Раптом за напіввідчиненим вікном Івась почув тиху розмову: хтось притишено, але емоційно віддавав накази. Хлопець виліз із діжки і, як був, підкрався до вікна. На ледь освітленому подвір'ї побачив двох людей: вони стояли кроків за десять од вікна. Це був управитель маєтку, якого Івась устиг побачити під час зустрічі, та, схоже, прислужник із челяді брата Хо Чжоцзоу. Слуга стояв, у покорі схиливши голову. Нарешті управитель передав йому сувій паперу і нетерпляче показав у бік воріт. Слуга тої ж миті метнувся до коня, хвацько вихопився на нього і зник за воротами. Управитель ще хвилину постояв, озираючись, потім повагом пішов до головного будинку.

Івась тремтів не стільки від холоду, скільки від хвилювання, хоча й ніч була доволі

свіжа. Хлопець навіть забув, що стоїть голий і мокрий. Нарешті він опам'ятався, витерся й одягнувся. За хвилину вже прямував до будинку, де зупинився принц і де поруч мав перебувати вірний йому Хо Чжоцзоу. Однак вартові челядники грубо зіштовхнули хлопця з ганку. І хоча за цей час Івась цілком засвоїв китайську, його умовляння не допомогли. Служники тільки сміялися з його вимови, не допускаючи до будинку. Хлопець подався за будинок і нарешті побачив прочинене вікно. Він підтягнувся на руках і зазирнув за підвіконня. Це була кімната, де готували їжу. На столах стояли великі тарелі, на які кухарі викладали м'ясо, рис та овочі. Івась побачив вродливу служанку, яка прийшла за черговою таріллю й покликав її. Дівчина злякано озирнулася, але підійшла.

— Я слуга Хо Чжоцзоу, брата хазяїна. Мене не пускають до будинку, але мені терміново треба побачити Хо Чжоцзоу, — улесливо посміхаючись звернувся він до неї. Та озирнулася ще раз, потім кивнула головою і вийшла. Івась зіскочив униз і завмер, тамуючи подих. Хвилину через п'ять він почув занепокоєний голос дядечка Хо, який виглянув у вікно.

— Хто тут? — запитав китаєць.

— Дядечку Хо, це я, Івась, — зашепотів хлопець. — Я бачив, як управитель таємно відіслав кудись слугу, вирішив попередити вас. Вони озиралися, і він ще дав йому якийсь сувій. Той скочив на коня і дуже швидко поскакав!

— Добре, іди до вантажу та приготуй зброю, я зараз.

Хо Чжоцзоу пішов до зали, де вечеряли гості, знайшов очима брата та кивком підізвав його. Той з готовністю підійшов, промовляючи:

— Яка радість, що ти завітав до мене, брате, та ще з таким почесним гостем. Це велика честь для моєї сім'ї!

— Я теж дуже радий бачити тебе, брате. Але скажи мені, чи давав ти наказ своєму управителю відсилати з паперами слугу?

— Ні, а що сталося?

— Тільки що управитель таємно відправив кудись слугу, а ми ж домовлялися, що повернення принца — велика таємниця для всіх.

— Не може бути, — пополотнів хазяїн. Потім різко повернувся до слуг і наказав покликати управителя. Той з'явився через хвилину, улесливо усміхаючись і схиливши голову.

— Ви кликали, хазяїне?

— Так, Лінь Су. Хочу запитати, куди ти відрядив слугу серед ночі? Я ж наказував — ніхто не виходить із маєтку!

— Я... я нікого не відряджав... — управитель зблід і ледве белькотів від страху.

— Тебе бачили люди, гідні довіри! Говори, бо накажу катувати!

— Хазяїне, хазяїне... Я все скажу, — кинувся на коліна, хапаючись за халат хазяїна, Лінь Су. — Тільки не вбивайте мене...

— Ти зрадив мене?! — хазяїн, відштовхнувши ногою управителя, вихопив меч. Але Хо Чжоцзоу притримав його руку:

— Чекай, потрібно знати, кому він служить, окрім тебе...

Хо Чжоцзоу присів біля Лінь Су і пильно подивився йому в очі:

— Так кому ти надіслав листа?

— Головному євнухові імператорського двору. Він ще рік тому мені наказав повідомити, якщо принц повернеться. Він погрожував смертю мені і моїй родині, якщо я не зроблю цього... — Лінь Су заплакав, упавши до ніг хазяїна.

— Скільки ми маємо часу? — спитав Хо Чжоцзоу брата.

— Години дві-три...

— Тоді командуй своїми людьми, займайте оборону. А я зберу своїх.

* * *

Вівці сірими хмаринками пересувалися схилом невеликої гори, поскубуючи спалену сонцем пожовклу траву, та час від часу озивалися одна до одної тремтливим беканням. Юрась брів за вівцями, замріяно примружившись у далечінь. Деся там, за морем, рідна Україна, рідне село, хоч і спалене татарами. А тут все чуже, незрозуміле, вороже. Юрась уже потроху розумів мову і змирився зі своїм становищем. От тільки до нового імені ще не звик і не ототожнював себе з ним. Та й душа його була не на місці, не зникала з його уяви сцена смерті матері. Хоча він уже не плакав, тільки очі темніли від душевного болю.

Він підріс і зміцнів, бо йому доводилося виконувати різну роботу, яку загадував Атманджа, котрий, зрештою, не надто перевантажував хлопця. Та й годували Юрася разом із дітьми Атманджі, які, хоч спочатку штовхали його й насміхалися, зрештою подружилися з ним і, бувало, просили розказати увечері про Україну, про казкові ліси та озера. Юрась намагався переказувати казки, які йому розповідала мати перед сном, та це йому не вдавалося, бо до горла підкочувався клубок, а сльози наповнювали очі. І хоча промайнуло вже півроку, та Юрась не міг і досі повірити, що матері у нього вже немає, що більше не приголубить вона його, не попестить, не дасть чогось смачненького на обід. Мати для нього була усім світом. Тиха, лагідна, вона випромінювала таку ніжність і любов, що Юрася при згадці про неї огортали тепла, промениста радість і щастя. Здавалося, що не було у світі ні біди, ні полону, а панувало тільки це щастя.

У хвилини відпочинку Юрась грався з Хасаном — єдиним сином Атманджі. Той спочатку ставився до нього вороже й часто-густо дражнив Юрася. Але Юрась, розуміючи, що він тут безправний і беззахисний, усміхався у відповідь і не відповідав на зло. Згодом Хасан звик до хлопця і навіть подружився з ним. Вони бігали у дворі і билися дрючками, уявляючи, що це мечі або шаблі. Юрась завжди бився чесно, а ось Хасан іноді дозволяв собі несподівані і підступні вихватки, коли бачив, що Юрась перемагає. Відтоді Юрась став хитрішим, він у таку мить починав трохи піддаватися і доводив двобій до нічиєї. Зрештою, задоволені хлопці йшли до молитви і вечері.

Те, що Юрасеві доводилось молитися по-іншому, його не гнітило. Надто малий він ще був, щоб розуміти відмінності у віросповіданні. Однак коли він з матір'ю бував на службі у церкві, то йому там подобалися спів, запах диму з кадила та образи' — все те

заворожувало, чарувало, підносило.

Та зовсім інакше було тут, у Туреччині. Юрась молився або робив вигляд, що молиться, але уявляв собі образ Ісуса Христа, бо ні в мечеті, ні вдома в Атманджі жодних ікон не було. Юрась не міг збагнути, як виглядає ісламський бог. Жодних докорів сумління він також не відчував, бо нікому було йому розповісти про цей гріх. Так, від сходу до заходу сонця, у роботі та в думках про минуле щастя, минали дні в неволі. Атманджа був задоволений своїм рабом. Час від часу він розмовляв з ним про ісламську віру, розповідав про Аллаха, читав коран. Так поступово чужі навіювання заміщували в душі ще не зміцнілі паростки християнської віри. Це вже було питання часу. А він пливе невпинно, за днями — дні, за роками — роки...

* * *

Івась чекав на Хо Чжоцзоу у дворі маєтку з його зброєю в руках — довгим та коротким мечами, гнучким списом та декількома металевими "зірочками" й дротиками. Під час нападу на караван кочівників він бачив, як бився Хо Чжоцзоу. Це було щось неймовірне. Він занурювався у натовп нападників, і за мить ті розліталися геть, падаючи і спливаючи кров'ю. Хо Чжоцзоу рухався так блискавично, що мечів не було видно, — вони були схожі на пульсуючі блискавки. Після перемоги над кочівниками Івась був захоплений бойовою майстерністю Хо Чжоцзоу, а той запропонував йому стати його учнем. Івась із радістю погодився. Хо Чжоцзоу відразу узяв з нього слово, що той має переборювати всі труднощі навчання безвідмовно. Відтоді кожную вільну хвилину Хо Чжоцзоу присвячував навчанню Івася. Хлопець виявився дуже здібним, все схоплював на льоту, та й з гнучкістю у нього було все гаразд. Юне тіло ніби чекало цього навантаження, а приклад учителя надихав на безперервне удосконалення вже вивченого. За час подорожі він багато чого навчився, а головне — сприйняв цю систему і зжився з нею.

Івась уже не уявляв собі життя без щоденних вправ. Тіло підкорялося йому, здавалося, за межами можливого. Він стрибав вище свого зросту і при цьому молотив ногами і руками з величезною швидкістю. Навчився робити різні кульбіти, перекидатися в повітрі під різними кутами, завдаючи ударів. Хо Чжоцзоу, спостерігаючи за Івасем, задоволено усміхався в бороду і вуса. Пояснював йому помилки, показував нові рухи, які допомагають знайти рівновагу під час кульбтів. І коли вони дісталися до маєтку брата Хо Чжоцзоу, Івась уже досить упевнено опанував нове мистецтво. Під час зупинок Хо Чжоцзоу влаштовував поєдинки між Івасем та воїнами, які супроводжували принца. Ці двобої відбувалися без зброї, бо Івась ще не навчився вправлятися з мечами та списом. Та й воїни розуміли, що хлопець ще малий, тому й поводитися відповідно: били не дуже, показували помилки, однак коли Івась їх повторював, били вже дужче, мовляв, щоб швидше доходило. Це давало неабияку користь, тому зараз хлопець почувався упевнено і бадьоро.

Хо Чжоцзоу дав необхідні розпорядження і підійшов до Івася, який приготував йому обладунки та зброю. Китаєць надягав обладунки зосереджено і мовчки. Потім подивився на хлопця, і його погляд потеплішав.

— Тримайся біля мене, — сказав китаєць і пішов до головного будинку. Там він зустрівся з братом, і вони домовилися погасити вогні та дотримуватися тиші, щоб нападники були впевнені, що всі сплять. Управитель ще розповів, що має чекати біля воріт і відчинити їх, коли почує крик сови. Так і зробили. Лінь Су під наглядом воїнів залишився біля воріт. Усе навкруги охопила тиша...

Хо Чжоцзоу стояв поблизу воріт разом з братом. Він був у бойовому спорядженні, і весь його вигляд свідчив про готовність до бою та зосередженість. Він нахилився до брата і сказав пошепки:

— Є надія, що пришлють малі сили, сподіваючись на несподіваність нападу. У такому разі ми маємо шанси. А якщо ні, то... — він не доказав і знову повернувся до стану войовничої зосередженості.

Минуло більше години. Напруження зростало з кожною хвилиною. І хоча чекали сигналу щомиті, все одно він пролунав настільки несподівано, що ніхто навіть не поворухнувся. Сигнал повторився. Лінь Су пішов відчиняти ворота. Воїни, які його супроводжували, недвозначно підняли свої мечі, нагадуючи вже колишньому управителеві, що в разі найменшого звуку відрубують голову. Той, тремтячи від страху, підняв засув і з зусиллям почав відчиняти важкі ворота. Із зовнішнього боку йому допомогли і, нарешті, у відчиненні навстіж ворота увірвались імператорські воїни. Деякий час вони рухались у суцільній темряві, аж раптом спалахнули смолоскипи, освітивши широкий двір маєтку. Воїни отетеріли від несподіванки й уклакли. У ту ж мить пролунав залп із рушниць. Двір оповило хмарами порохового диму, і в ньому було ледь видно, як корчилися у муках поранені та падали убиті. Дикий крик розпачу, з одного боку, та переможний, з другого, розбудив ніч. Пролунав ще один залп, і захисники маєтку накинулися на тих воїнів, які ще стояли на ногах. Хо Чжоцзоу був серед перших. Блискавичними ударами він уражав ворогів, то стинаючи їм голови, то відрубуючи руки, а то й зовсім розпанахуючи тулуб навпіл. Деякі з нападників рвонулися назад до воріт, та шлях їм перетнули челядники. Вони уражали втікачів мечами і списами, аж доки останній із них не впав на закривавлену землю.

— Накажи слугам з воїнами взяти собак та спіймати усіх, хто міг утекти! — закричав братові Хо Чжоцзоу. — Нам не можна нікого випускати звідси!

Хазяїн віддав наказ, і наступної миті кілька десятків воїнів та слуг із собаками та смолоскипами побігли у темряву. Хо Чжоцзоу почав оглядати трупи. Декількох він упізнав — воїнів з імператорської охорони. Але головний євнух не мав права наказувати охороні. Отже, наказ дав хтось із міністрів або євнухи вже настільки захопили владу в імператорському палаці, що не зважали на імперські закони.

Незабаром повернулися переслідувачі. Вони доповіли, що наздогнали кількох утікачів і що, як виявилось, захисникам дуже пощастило, бо коні, на яких прибув імператорський загін, після першого ж залпу розбіглися, й утікачі не змогли ними скористатися. Але якби хтось устиг-таки скочити на коня, то його вже ніхто б не наздогнав.

— Двох упіймали живими, а решта в полон не здалася, — коротко доповів старший.

Він підштовхнув до Хо Чжоцзоу двох зв'язаних мотузками брудних полонених, які не втрималися на ногах і впали перед ним на землю.

— Хто наказав вам напасти на нас? — спокійно запитав Хо Чжоцзоу.

— Лі Чень, головний євнух імператорського двору...

— Чому ви виконали цей наказ? Головний євнух не має таких повноважень.

— Не знаємо... Нам наказував командир, але чому він пішов на це, не знаємо...

— Добре, скажіть, який пароль при вході до палацу.

— Дивовижний ранок туманного дня...

— Це точно?

— Так, повелителю!

Полонені відповідали охоче, сподіваючись, що їм подарують життя. Тим більше, що людей Хо Чжоцзоу вони не вважали ворогами і не розуміли політичної гри в імператорському палаці. Хо Чжоцзоу наказав швидко готуватися у похід. Воїни в цей час збирали трофеї — зброю та речі загиблих. Вони поклали все у дві купи — зброю і речі окремо. Хо Чжоцзоу підійшов до зброї, щось пошукав очима, нагнувся і взяв невеликий, гарно інкрустований меч. Обернувся до Івася, підкликав до себе і вручив йому.

— Прийми цей меч як продовження твоєї мужності. Чим більшою буде твоя мужність, тим довшим і грізнішим буде твій меч. Ти сьогодні нас всіх урятував, і я дуже ціную твою вірність.

— Дякую, дядечку Хо! — хлопець дуже хвилювався, навіть горло стиснули спазми. Він узяв дорогоцінний меч, вийняв його з піхов і задивився на лезо, яке виблискувало холодним синім вогнем у світлі повного місяця. Стиснув держак меча правою рукою і зробив декілька рухів. Меч був легкий і слухняний, він із свистом розсікав повітря і наче шукав тіло ворога. Хлопець сховав меч і, схилившись, поцілував руку Хо Чжоцзоу. Той розчулено погладив хлопця по голові, а потім, схаменувшись, надав обличчю суворого виразу. Наказав усім шикуватись та сідлати коней. Окрім того послав з десятків слуг привести коней нападників, якщо вдасться. І це таки вдалося: кавалерія поповнилася майже двома десятками осідланих коней. Хо Чжоцзоу наказав вирушати. Колона озброєних воїнів попрямувала до палацу імператора, щоб, за задумом Хо Чжоцзоу, під виглядом імператорських воїнів і захистом темряви зайти до палацу і передати владу принцу Чжу Юцзяню, відібравши її в імператорських придворних — євнухів і жінок.

* * *

Палац імператора у Пекіні вражав своїми масштабами й величчю. Зрештою, це було просто справжнє місто, збудоване, як твір мистецтва. Територія столиці була поділена на дві частини: так зване внутрішнє або Татарське місто, та зовнішнє або Китайське. Татарське місто, назва якого відображає його створення під час завоювання Китаю монголо-татарами у XIII столітті, було збудоване уздовж головної осі — прямої лінії, що перетинає його з півночі на південь, й оточене 12-метровими стінами. У Татарському місті, довжина стін якого сягала 24 кілометрів, у XV столітті під час

правління династії Мін було споруджено два палацові ансамблі, також оточені стінами. У самому центрі було зведене Пурпурне або Заборонене місто, оточене ровом. За його стінами височів імператорський палац, побудований упродовж чотирнадцяти років — з 1406 по 1420 рік. Палацовий комплекс складався більш ніж з 9000 приміщень, його загальна площа становила близько 100 гектарів. Жовті черепичні дахи будівель вивищувались над червоними глинобитними стінами міста.

У центрі Забороненого міста у Павільйоні вищої гармонії містився імператорський трон, у Павільйоні повної гармонії розроблялися політичні рішення, а в Павільйоні збереження гармонії відбувалися прийоми дипломатів і вчених радників. Павільйони були зведені на постаментах з терасами, до входів вели довгі марші біломармурових сходів. Кожен павільйон був улаштований так, що імператор завжди сидів обличчям точно на південь з Полярною зіркою ззаду. Така ж орієнтація будівель за напрямом з півночі на південь спостерігалася у Татарському місті, симетричному щодо єдиної меридіональної осі.

У Забороненому місті, оточеному другим квадратом червоних стін, розташувалося Імператорське місто, до якого входили імператорські парки, храми і другорядні палаци. Ділянки західної стіни упритул підходили до двох штучних озер: Чжунхай (Центрального моря) і Наньхай (Південного моря). Їх оточували другорядні палаци, у яких мешкали жінки та євнухи. На півночі третє рукотворне озеро Бейхай (Північне море) потопало у суцільному парку. На острові посеред цього озера височіла знаменита Біла пагода у стилі Тибету. На південь від парків центр південної стіни Імператорського міста прикрашали знамениті ворота Тяньаньмень (Ворота небесного спокою). Саме через них треба було провести воїнів до головного палацу.

Хо Чжоцзоу підвів свій загін до воріт зовнішньої стіни і на заклик вартового відповів:

— Дивовижний ранок туманного дня!

Ворота повільно прочинилися, і загін почав заходити на територію Татарського міста. В ар'єргарді колони їхала карета з принцом, яку оточували, охороняючи, вершники. Хо Чжоцзоу умовляв принца не їхати з ними, щоб не наражатися на небезпеку, але той зажадав бути разом із визволителями трону. Це мало сенс лише в разі швидкої перемоги: якщо імператорський двір буде поставлений перед фактом, а Хо Чжоцзоу, який мав великий вплив при дворі, зможе підкорити охорону під владу принца, Чжу Юцзянь посів би трон відразу й безперешкодно.

Через півгодини загін підійшов до Воріт небесного спокою Імператорського міста. Процедура повторилася, і на пароль ворота відчинились. "Занадто просто й легко...", — промайнула тривожна думка в голові Хо Чжоцзоу, але відступати було вже запізно, шлях пролягав лише до Забороненого міста. Коли колона минала палаци, у яких жили жінки і євнухи, раптом засвистіли стріли і воїни почали падати. Тишу розітнули крики й стогони. Колона розсипалася, і воїни згуртувалися навколо карети принца, витягнувши луки і стріляючи невідомо в кого. За кілька хвилин гучний голос наказав усім скласти зброю.

— Хто це нам наказує?! — закричав у відповідь Хо Чжоцзоу.

— Чен Баотонг, начальник імператорської охорони.

— Ти мене упізнаєш? Це я, Хо Чжоцзоу!

— Упізнаю, аякже. Саме тебе мені і наказано заарештувати разом з принцом.

— Не впізнаю хороброго воїна. Невже тобі подобається бути під владою жінок та евнухів? — Хо Чжоцзоу намагався виграти час, а сам гарячково розмірковував, як тепер діяти.

— Мені непогано, я маю багато привілеїв. Мене це влаштовує...

— Але ж це катастрофа для країни! Ще декілька років — і країна загине!

— А що мені до країни?.. Я виконую свої обов'язки, а хто мені наказує, — байдуже, аби платили гарно. То я питаю востаннє — ви здаєтеся?!

Вони стояли між двома палацами на відкритій площі. Стріляли з ганків палаців з двох боків. Попереду і ззаду у напрямку руху було видно також ряди лучників. Хо Чжоцзоу зрозумів, що вони оточені і надії на перемогу немає. Він підійшов до принца і, вклонившись, запитав:

— Ваша величносте, чи бажаєте ви здатися і зберегти своє життя? Я сподіваюсь, що батько вам пробачить. Можете казати, що у всьому винен я, бо так воно і є насправді.

— Дорогий мій Хо! Батько може і не дізнатися, коли і як мене уб'ють. Ти бачиш, що він за жінками і веселощами нічого не бачить і не знає. А ти що надумав?

— Я думаю пробиватися вперед до Північних воріт хоча б тому, що попереду лучників менше. Правда, надії мало, але...

— Добре, командуй!

Хо Чжоцзоу сказав декілька слів воїнам, а сам крикнув:

— Гарзд, ми здаємось!

Івась не чув, що сказав Хо Чжоцзоу воїнам, тому не повірив своїм вухам. Однак згодом все стало зрозуміло. Почекавши, поки охоронці імператора опустили зброю, загін, пустивши перед собою вершників і оточивши карету з принцом, з відчайдушністю смертників рвонув уперед на спантеличених лучників. Відстань була невелика, і ті не встигли підняти луки, за винятком декількох. Але постріли не досягли мети унаслідок метушні. Вершники розкидали перешкоду з людей і очистили шлях до відступу, більш схожого на наступ. Піші воїни ар'єргарду прикривалися щитами, а лучники на конях спиною до руху стріляли у переслідувачів. Таким чином досить швидко загін відірвався і щодуху помчав до Північних воріт без найменшого спротиву. Охорона палацу не очікувала такого розвитку подій і не виставила тут жодних постів. Коли загін наближався до Північних воріт, декілька воїнів помчали вперед, щоб ліквідувати варту. Спритно видершись на стіни, вони безшумно і непомітно, наче тіні, підкралися до вартових і миттю знешкодили їх. Пролунав лише стогін й тіла глухо гупнули додолу. Декілька воїнів відчинили ворота і загін швидко помчав до виїзду з Татарського міста. Однак він потрапив на зміну вартових, яких було тепер удвічі більше. Ще й з дороги від Південних воріт Імператорського міста чути було лемент,

який засвідчував, що Чен Баотонг розгадав наміри втікачів і погнав навздогін охоронців.

Хо Чжоцзоу, миттєво зорієнтувавшись, наказав частині загону знешкодити варту, а частині вершників, які прикривали відступ, залишитись у засідці на дорозі. Усе було виконано чітко і блискавично. Воїни у темряві підкралися до вартових, які намагалися зрозуміти причину далекого лементу. Ще мить, — і вартових мов і не було: хто упав зі стіни, а хто — біля воріт. Масивні і важкі ворота відчинилися, випускаючи з Татарського міста утікачів з каретою принца. Зачинені ворота заблокували великими колодами. Охоронцям, які підбігли за декілька хвилин, швидко відчинити їх не вдалося. Чен Баотонг, переконавшись у невдачі, наказав формувати загін для пошуків бунтівників.

* * *

Загін Хо Чжоцзоу, супроводжуючи карету з принцом, летів ледь помітною дорогою серед кущів і низеньких дерев. Хо Чжоцзоу розумів, що євнухи не полишать їх у спокої, не залишать жодного шансу на життя. Бо якщо піде розголос по столиці, то може знайтися багато таких, кому теж була не до вподоби розбещена огидна верхівка. А це вже могло викликати заворушення...

Тому китаєць наказав прямувати у майже недосяжні гори. В одному з гірських селищ жив його далекий родич, вірна йому і принцові людина.

Починало сіріти. Ранок поступово виганяв темряву з піднебесного простору, яка пручалася і ховалася під кущами і деревами, щоб, коли зійде сонце, замаскуватися, перетворившись на тінь. Хо Чжоцзоу, зупинившись, обернувся на ледь помітне у ранковому тумані Імператорське місто. Невдача вразила його: він жалкував за тим, що країна втратила великий шанс для змін, що жага до ситого життя, до привілеїв та беззаконня перетворили людей, колись порядних, на зрадників.

* * *

Вісім років минуло, немов вісім днів...

Мурат спав на килимку в кутку убогої хатини. Спав неспокійно, бо бджола дзижчала та билася в слюдяні вікна. Коли пролунали ще чийсь кроки і розмова, Мурат (наш Юрась) прокинувся остаточно і сів на килимку. До хати увійшов військовий, за ним у напівпоклоні — Атманджа. Він улесливо заглядав у рота набундюченому начальникові і щось швидко розповідав. Той різко обірвав його: "Зараз побачимо!"

Атманджа наказав Муратові, щоб той уставав і збирався. Військовий критично дивився на Мурата, але коли той підвівся на повний зріст, його обличчя стало привітнішим і він, підізвавши до себе, почав мацати йому м'язи.

— О, шайтан! Так ти справжній кахраман!

Атманджа засвітився від задоволення. Військовий поплескав Мурата по плечі:

— Гарно, гарно! Молодець! А ти, — звернувся він до Атманджі, — завтра приведеш його зранку до казарм біля палацу. Можеш навіть сподіватися на винагороду.

Начальник звів очі догори і додав:

— Якщо Аллах змилюється...

Мурат, коли Атманджа з гостем вийшов, стояв ошелешений, настільки несподівано почався ранок. Він здогадувався, що його життя у сім'ї Атманджі було тимчасовим, що все це лише прелюдія до життя іншого, важчого і складнішого. Він уже призвичаївся до життя у цій сім'ї, хоча й воно було нелегким. Атманджа виявився непоганою людиною, Мурата не бив, хоча, правду кажучи, і не було за що. Той слухняно виконував усі накази: пас худобу, порався в полі та у винограднику, продавав на ринку горіхи і солодоші. І не було випадку, щоб він нашкодив хазяїнові чи обдунив його. Останні три роки Атманджа наказував йому працювати на будівництві мечеті, носити каміння. Хоч це було і важко, але Мурат заспокоював себе, мовляв, це гарна нагода стати сильним і витривалим. Зрештою, Мурат тішив себе думкою, що він досі живий, не голодує, не мерзне, має дах над головою. Бо коли він бачив, як знущаються над невільниками в порту та на сільськогосподарських роботах, які вони змучені і благають смерті, зводячи очі до неба, — потайки дякував Богу, що життя у нього склалося так, а не інакше.

Атманджа у хвилини доброго настрою розказував Муратові про те, що його очікує.

Він розповідав, що Османська імперія найвеличніша у світі, бо султан і його геній створили систему відбору найталановитіших дітей як турецьких, так і слов'янських, яку назвали "девширме". Раз на декілька років султан оголошував у своїх балканських провінціях, населених переважно християнами, набір хлопчиків і юнаків на державну службу. Брили найчастіше дітей у віці 6-7 років, рідше, але теж досить часто, підлітків, інколи навіть до двадцятирічного віку. Однак набір ніколи не був поголовним, для кожної общини встановлювали спеціальні квоти. Синів-одинаків ніколи не забирали. Спеціальні чиновники, що подорожували у супроводі ескорту яничар на чолі з офіцером, відбирали здорових і тямущих хлопчиків, які здавалися їм найбільш перспективними. Яничари такому чиновникові були потрібні радше для наочної агітації, ніж для примусу, — девширме загалом був вельми популярним інститутом. Для бідних селян з глухих сіл це була нагода полегшити побут сім'ї і водночас дати своїй дитині шанс на краще життя. Брили дітей лише з християнських родин, що було приводом для заздрості сусідів-мусульман: відомо багато випадків, коли батьки-мусульмани підкуповували християнську сім'ю, щоб та видала їхнього сина за свого і "пропхнула" таким чином у девширме.

Згодом боснійські мусульмани після тривалої боротьби добилися для себе права брати участь у девширме нарівні з християнами. Рекрути, набрані таким чином, ніколи не поверталися додому. Їх привозили до Стамбула, де насамперед наvertsали до ісламу й піддавали всебічним іспитам, щоб виявити здібності. Найбільш обдарованих відправляли у спеціальну закриту школу при султанському палаці. Там їм давали блискучу освіту — турецька, арабська і перська мови, мусульманська теологія і право, історія, географія, література, основи математики і медицини та одночасно — широкий курс фізичного розвитку, верхова їзда, володіння усіма видами зброї. Ті з них, хто проявляв себе найкраще під час навчання, ставали чиновниками й адміністраторами, довіреними слугами і радниками султана.

Найталановитіші могли піднятися на найвищий пік кар'єри на султанській службі

— до посади Великого Візира — непогана перспектива для убогого хлопчиська з Богом забутого села. Дехто після закінчення навчання йшов служити в елітні кавалерійські полки султанської гвардії — такі частини, як "зброєносці"-силахтари або "сипахи палацу". Нарешті, тим рекрутам, які не потрапили до цієї привілейованої категорії, доводилося декілька років працювати на сільськогосподарських роботах в околицях столиці, щоб зміцнити тіло і як слід засвоїти турецьку мову, після чого з ними займалися інтенсивною військовою підготовкою і вони ставали солдатами елітної піхоти — знаменитого яничарського корпусу (уені сегі — "нове військо"). Усі разом вони називалися "капикулу" (карікулу турецькою) — "раби палацу". Юридично вони справді були рабами султана — проте цей їх статус був приводом для гордості, а не приниження, як у Європі.

В ісламському світі із самого початку — з епохи великої мусульманської експансії — склалася традиція комплектування гвардії або інших елітних військових частин з воїнів-рабів. Досить пригадати тюркських гулямів при дворі аббасидських халіфів або мамлюків у Єгипті. Звання "раба" (kul турецькою) у цьому контексті було вельми почесним — воно означало особливий зв'язок носія з особою правителя, його підконтрольність лише йому і відповідальність лише перед ним. Незрідка такі "раби" фактично правили державою і були її аристократією. Багато правлячих династій на середньовічному Сході було засновано саме ними. Турки зробили лише наступний логічний крок у розвитку цього інституту — поширили його не лише на військову сферу, а й на сферу цивільного управління.

Мурат згадав той день, коли над ним проводили обряд обрізання. Тоді також відібрали кілька десятків хлопців до пажеського корпусу. Тож, мабуть, якраз із них готуватимуть майбутніх управителів Османської імперії, носіїв та виконавців волі султана.

Мурат присів на килимок і поклав голову на коліна. Острах і невпевненість стискали йому серце безжалісною рукою. Уже майже забув, хто він, звідки і чому опинився тут, у Туреччині. Життя в сім'ї Атманджі було нелегке, але не настільки, щоб скаржитися. Аж тут знову зміни... І чого чекати від них, не знав, мабуть, не лише Мурат, але й сам Аллах.

КІНЕЦЬ ОЗНАЙОМЧОГО ФРАГМЕНТУ